

Barański, Arkadiusz

Problematyka narodowościowa i wyznaniowa w miastach powiatu mławskiego w latach 1815-1864

Rocznik Mazowiecki 17, 129-135

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MISCELLANEA

Arkadiusz Barański

Problematyka narodowościowa i wyznaniowa w miastach powiatu mławskiego w latach 1815–1864

W analizowanych miastach powiatu mławskiego, podobnie jak w okresie pruskim czy Księstwa Warszawskiego nadal koegzystowały trzy grupy narodowościowe: pochodzenia polskiego, żydowskiego i niemieckiego. Z uwagi na niewielki procent tej ostatniej społeczności w zestawieniach statystycznych będzie ona umieszczona pod wspólnym pojęciem chrześcijan. Zasadnym jest ukazanie obrazu demograficznego rozpatrywanych miast w ujęciu liczbowym w okresie Królestwa Polskiego.

Tabela 1. Ludność miast powiatu mławskiego w latach wziętych wybiórczo

Lp.	Miasto	Liczba ludności w odpowiednich latach							
		1819	1822	1824	1827	1839	1845	1850	1862
1.	Biezuń	1395	1649	1610	1580	2101	2472	2260	2443
2.	Kuczbork	220	209	220	426	493	385	565	686
3.	Mława	1946	1981	2216	2253	2775	3123	3283	5655
4.	Raciąż	1082	1122	1277	1266	1562	1945	1929	2013
5.	Radzanów	704	–	903	861	985	1260	1094	1020
6.	Sierpc	1998	1961	2598	2583	4134	4564	4508	5590
7.	Szreńsk	1129	–	1155	1698	1587	1901	1969	1999
8.	Żuromin	859	857	1003	1332	1261	1504	1399	1901

Źródło: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (KRSW), sygn. 23, s. 64-66, 101-103, 160, 185-186 (lata: 1819, 1824, 1839, 1845); KRSW, sygn. 208, s. 15-23 (rok 1822); KRSW, sygn. 80, s. 371-372 (rok 1850); KRSW, sygn.11, k. 124 (rok 1862); Tabela miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożona w biurze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, t. I, Warszawa 1827, s. 23-24, 129, 131, 170, 226, 252 337.

Z analizy materiału statystycznego lat 1819–1827 wynika, iż miasta te były silnie zróżnicowane pod względem liczby ludności i tempa jej rozwoju. Szczególnie okres Królestwa Konstytucyjnego był sprzyjający dla społeczności miejskiej. Rząd popierał kolonizację przemysłową, zachęcając rzemieślników do osiedlania się w miastach, przybywali oni głównie z Prus¹. Już 2 marca 1816 roku namiestnik wydał postanowienie w kwestii osiedlania się w kraju „użytecznych cudzoziemców”, gwarantujące pewne ulgi i zapomogi².

W latach 1810–1827 wzrosła liczba mieszkańców miast mazowieckich ze 176 tys. do 283 tys. (o 61%), podczas gdy ludność wiejska zwiększyła się tylko o 20%. Największym miastem na Mazowszu (obok Warszawy) był w 1827 roku Płock liczący 9 tys. 200 osób. Ponad 4000 mieszkańców miały wówczas: Kutno, Maków i Pułtusk. W tymże roku ponad 20 miast mazowieckich miało powyżej 2000 osób³. W grupie tej (tabela 1) znalazły się również dwa miasta z powiatu mławskiego – Sierpc i Mława. Sytuacja uległa zmianie w czasie powstania listopadowego i po jego upadku. Wówczas to doszło do reemigracji wielu cudzoziemców – przedsiębiorców i rzemieślników, co rzutowało nie tylko na rozwój demograficzny, ale i ekonomiczny wielu miast⁴.

Spośród trzech społeczności narodowościowych miast powiatu mławskiego najmniej liczną grupę w pierwszych latach Królestwa Konstytucyjnego stanowiły osoby pochodzenia niemieckiego. Największą zaś tworzyli Polacy. Żydzi początkowo byli drugą co do wielkości grupą w analizowanych ośrodkach miejskich, ale najszybciej rozwijającą się. Między innymi w Bieżuniu w 1817 roku mieszkało: 775 katolików (pochodzenia polskiego), 343 wyznawców religii mojżeszowej i 176 wyznawców luteranizmu (odłam ewangelicko-augsburski)⁵. W tym samym roku w parafii mławskiej (miasto wraz z okolicznymi wsiami) było 224 wyznawców ewangelicko-augsburskich i 613 mojżeszowych. Większość ludności pochodzenia niemieckiego mieszkała na wsi, w samej Mławie od 20 do 30 osób. Zupełnie odwrotnie proporcje te kształtowały się u Żydów – prawie wszyscy byli częścią społeczności mławskiej⁶.

Najmniejszym ludnościowo miastem województwa płockiego przez kilka lat był Kuczbork (np. w 1822 roku). W okresie 1824–1827 nastąpił radykalny wzrost liczby jego mieszkańców (93,6%). Proces związany był z wysiedlaniem Żydów z rejonu przygranicznego z Królestwem Pruskim. Społeczność tę wyrugowano między innymi ze wsi Zieluń (kilkanaście km na północny zachód od Żuromina) i Osiek (w sąsiedztwie Brodnicy)⁷. W wymienionych wyżej latach (1824–1827)

¹ S. Pazyra, *Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX wieku*, Lwów 1939, s. 351-352.

² N. Gąsiorowska-Grabowska, *Z dziejów przemysłu w Królestwie Polskim 1815–1918*, Warszawa 1965, s. 70-71.

³ J. Łukasiewicz, *W granicach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego 1806–1914*, w: I. Giesztorowa, A. Zahorski, J. Łukasiewicz, *Cztery wieki Mazowsza. Szkice z dziejów 1526–1914*, Warszawa 1968, s. 234.

⁴ N. Gąsiorowska, *Polska na przelomie życia gospodarczego 1764–1830*, Warszawa 1947, s. 111-112.

⁵ Archiwum Diecezjalne w Płocku (AD), Wizyty dziekańskie dekanatu bieżuńskiego, sygn. 402, brak numeracji stron (bn).

⁶ AD, Wizyty kościołów dekanatu mławskiego (brak sygnatury), k. 100-101.

⁷ AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego (CWWKP), sygn. 1438, s. 359-361.

najwyższy wzrost liczby mieszkańców w ujęciu procentowym po Kuczborku osiągnęły: Żuromin (55,1%), Szreńsk (50,4%) i Sierpc (29,3%) – tabela nr 1.

Najmniej procentowo powiększyła się zaś ludność Bieżunia (13,3%) i Mławy (15,8%). U schyłku okresu Królestwa Konstytucyjnego (1827 roku) największymi ośrodkami miejskimi pod względem liczby mieszkańców były: Sierpc, Mława, Szreńsk i Biezuń. Najmniej zaś ludności miał nadal Kuczbork.

W czasach międzypowstaniowych, a nawet szerzej na przestrzeni lat 1819–1862, zmalał wyraźnie procentowy wskaźnik wzrostu liczby ludności miast małych w porównaniu z okresem 1819–1827, jak np. Radzanowa (3,6%) czy Kuczborka (39,1%). Szybszy zaś wzrost ludności wystąpił w największych miastach powiatu, to jest w Mławie (103,8%), Sierpcu (35,2%), Bieżuniu (16,3%), Raciążu (28,9%). Na ostatnim miejscu pod względem zaludnienia był Kuczbork.

W skali całego okresu międzypowstaniowego zwiększyła się znacznie liczba mieszkańców miast analizowanego powiatu. Były jednak lata stagnacji demograficznej, a nawet globalnego spadku liczby ludności miejskiej. Zjawisko to objęło całe Królestwo Polskie i pojawiło się w okresie 1845–1855. Nieurodzaj zbóż i zaraza ziemniaczana, epidemia cholery – te plagi spowodowały głód, a w dalszej konsekwencji regres demograficzny sięgający prawie 3% w odniesieniu do całego kraju⁸.

Jak wynika z tabeli 1, również na przestrzeni lat 1845–1850 spadła liczba mieszkańców większości miast rozpatrywanego regionu, to jest Bieżunia, Raciąża, Radzanowa, Sierpca i Żuromina. Regres ten utrzymał się do 1862 roku w dwóch jeszcze miastach powiatu – Bieżuniu i Radzanowie.

Zasadnym jest ukazanie obrazu demograficznego miast powiatu mławskiego w aspekcie wyznaniowym (pokrywającym się na ogół z narodowościowym). W odniesieniu do pierwszych lat Królestwa Polskiego w niniejszych rozważaniach ograniczono się jedynie do analizy kilku najważniejszych miast tej części Mazowsza.

Tabela 2. Ludność wyznania chrześcijańskiego w największych miastach powiatu mławskiego

Lp.	Miasto	Liczba mieszkańców w roku		Bilans demograficzny okresu 1819–1826	
		1819	1826	przyrost	
				w liczbach	%
1.	Mława	1365	1407	42	3,1
2.	Sierpc	1082	1513	431	39,8

Źródło: AGAD, KRSW, sygn. 36, s. 271-279; KRSW, sygn. 181, s. 218-236.

⁸ T. Sobczak, *Wzrost ludności a wzrost produkcji rolnej w Królestwie Polskim w XIX wieku*, w: „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1965, R: XIII, z. 1, s. 101.

Materiał statystyczny zawarty w tabeli 2 świadczył o dynamicznym wzroście liczby sierpczan wyznania chrześcijańskiego, niewielkim zaś zwiększeniu się ludności chrześcijańskiej Mławy.

Tabela 3. Ludność wyznania mojżeszowego w największych miastach powiatu mławskiego

Lp.	Miasto	Liczba mieszkańców w roku		Bilans demograficzny okresu 1819–1826		% Żydów w stosunku do całej społeczności miasta w roku	
				przyrost			
				1819	1826	w liczbach	%
1.	Mława	581	764	183	31,5	29,9	35,2
2.	Sierpc	916	1445	529	57,8	45,8	48,9

Źródło: Ibidem.

Z tabeli 3 wynika, że w Sierpcu był szybszy wzrost liczby wyznawców religii mojżeszowej niż w Mławie i większy też był odsetek Żydów. Na podstawie dwóch ostatnich tabel (2 i 3) należy stwierdzić, iż tak znaczny wzrost liczby mieszkańców był przede wszystkim udziałem społeczności żydowskiej. Zjawisko to miało miejsce we wszystkich miastach regionu mławskiego. W Mławie w rozważanych latach tempo wzrostu liczby Żydów było dziesięciokrotnie wyższe niż chrześcijan.

W średniej wielkości mieście tegoż regionu – Raciążu, w tym samym okresie (to jest w latach 1819–1826) ludność chrześcijańska wzrosła z 968 osób do 1147, czyli o 179 osób (18,5%), mozaistyczna zaś z 114 do 203, a więc o 89 osób (78,1%).

W województwie płockim w 1827 roku wyznawcy religii mojżeszowej stanowili 42,5% ogółu ludności miast. Z czterdziestu trzech miast tegoż województwa aż w siedmiu Żydzi mieli przewagę liczebną. Odsetek mieszkańców żydowskich w odniesieniu do całej społeczności Północnego Mazowsza miał tendencję zwyżkową i wynosił dla lat: 1816 – 8,1%, 1823 – 9,2%, 1830 – 9,7%. Zjawisko to było charakterystyczne dla całego Królestwa Polskiego⁹.

Specyficzna sytuacja, jeśli chodzi o społeczność żydowską, była w Sierpcu z uwagi na jego podział na dwie części. Otóż w części prywatnej miasta mieszkali sami Żydzi. W drugiej zaś części – rządowej – w okresie 1802–1819 zamieszkało tu siedmiu starozakonnych i nabyło majątek nieruchomy. O ich wyrugowanie trwała korespondencja między władzami od końca 1822 roku¹⁰. W następnych latach liczba Żydów zwiększyła się o kilka osób. W dniu 29 października 1833 roku KWP zawi-

⁹ J. Barański, *Geneza i rozwój społeczności żydowskiej Raciąża w latach 1795–1864*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1986 nr 3-4, s. 28.

¹⁰ AGAD, KRSW, sygn. 4685, s. 209, 354-355.

domiła KRSWD i OP, iż wszyscy Żydzi, którzy dotychczas mieszkali w części rządowej Sierpca i bezprawnie nabyli w niej nieruchomości, zostali z niej usunięci¹¹.

W okresie międzypowstaniowym znacznie wzrósł odsetek społeczności żydowskiej wśród mieszkańców miast regionu mławskiego. Stwierdzenie to ilustruje kolejny materiał statystyczny.

Tabela 4. Ludność miast powiatu mławskiego w aspekcie wyznaniowym w 1856 roku

Lp.	Miasto	Ludność w ogóle			% Żydów
		Chrześcijan	Żydów	Razem	
1.	Biezuń	brak danych	brak danych	-	-
2.	Kuczbork	205	324	529	61,2
3.	Mława	1596	1984	3580	55,4
4.	Raciąż	979	989	1968	50,3
5.	Radzanów	461	612	1073	57
6.	Sierpc	2041	2604	4645	56,1
7.	Szreńsk	875	903	1778	50,8
8.	Żuromin	840	645	1485	43,4

Źródło: AGAD, KRSW, sygn. 188, s. 224, 246-248; J. Barański, op. cit., s. 30.

Warto przypomnieć, że pod pojęciem chrześcijan w poszczególnych miastach (prawdopodobnie z wyjątkiem Żuromina, gdzie nie było luteran) występowała niewielka społeczność pochodzenia niemieckiego. W świetle danych z 20 maja (1czerwca) 1840 roku w Mławie mieszkało 113 wyznawców Kościoła ewangelicko-augsburskiego¹².

Procent Żydów w analizowanych miastach (tabela 4) był wyższy niż w czasach Królestwa Kongresowego. Tendencja taka wystąpiła w całym kraju w latach międzypowstaniowych. Tak znaczny wzrost był wynikiem nie tylko przyrostu naturalnego, ale ruchów migracyjnych ze wsi lub też innych ośrodków miejskich. Proces ten był charakterystyczny w czasach Królestwa Polskiego. Władze prowadziły restrykcyjną politykę – środkami ekonomicznymi i pozaekonomicznymi – mającą na celu między innymi wyrugowanie społeczności żydowskiej ze wsi. Status prawny tej ludności poprawił się na skutek wydania 5 czerwca 1862 roku ukaźnu carskiego o równouprawnieniu¹³.

¹¹ AGAD, KRSW, sygn. 4686, s. 228.

¹² AGAD, CWWKP, sygn. 1220, s. 129.

¹³ J. Barański, *Geneza* -, op. cit., s. 31.

Miastem, w którym skupiło się najwięcej wyznawców mozaistycznych, była Warszawa. W 1816 roku z 81 tys. wszystkich mieszkańców 15 tys. 500 osób stanowili Żydzi, w 1832 roku na 123 tys. 500 mieszkańców – 31 tys. to wyznawcy mojżeszowi, w 1864 roku w Warszawie było już 223 tys. mieszkańców, z tego aż 72 tys. tworzyło społeczność żydowską (wg S. Dziewulskiego i H. Radziszewskiego)¹⁴.

Jak wcześniej zaznaczono, znaczny wpływ na dynamiczny rozwój Żydów w miastach regionu mławskiego miał duży w tej grupie przyrost naturalny.

Rodziny wyznawców mozaizmu były na ogół wielodzietne. Stwierdzenie to ilustruje tabela 5.

Tabela 5. Dzietność rodzin żydowskich w Żurominie – wg stanu z 21 listopada (3 grudnia) 1839 roku

Lp.	Rodziny	Liczba	%	Średnia liczba dzieci przypadająca na rodzinę
1.	bezdzietne	3	3,8	
2.	mające 1 dziecko	11	14	3,2
3.	mające 2 dzieci	16	20,2	
4.	mające 3 dzieci	15	19	
5.	mające 4 dzieci	14	17,7	
6.	mające 5 dzieci	20	25,3	

Źródło: AGAD, CWWKP, sygn. 1681, s. 36-42.

Sytuacja demograficzna miast powiatu mławskiego w ujęciu narodowościowym (pokrywającym się z wyznaniowym w połowie lat sześćdziesiątych XIX w.) znacznie zmieniła się w porównaniu z materiałem statystycznym odnoszącym się do 1856 roku (tabela 4). Powołana w lipcu 1864 roku specjalna komisja do rozpatrzenia kwestii urzędzenia miast rozpoczęła intensywne gromadzenie danych, które pochodziły z drugiej połowy tegoż roku, ale zostały opublikowane w 1865 roku¹⁵. Problematykę narodowościową miast analizowanego terenu ilustruje kolejne zestawienie.

Z porównania tabel nr 4 i nr 6 wynikają następujące konkluzje. We wszystkich miastach pod koniec 1864 roku w porównaniu z 1856 rokiem nastąpił wzrost liczby mieszkańców – największy w Mławie – o 2177 osób (60,8%), najmniejszy w Radzanowie – o 67 osób (6,2%). Jednocześnie we wszystkich miastach obniżył się odsetek ludności żydowskiej – najbardziej w Kuczborku z 61,2% do 42,9%, najmniej w Szreńsku z 50,8% do 49,5%.

¹⁴ P. Wróbel, *Zarys dziejów Żydów na ziemiach polskich w latach 1880–1918*, Warszawa 1991, s. 11.

¹⁵ R. Kołodziejczyk, *Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polskim w 1865 roku w świetle statystyki*, w: *Dzieje burżuazji w Polsce. Studia i materiały*, red. R. Kołodziejczyk, t. II, Wrocław 1980, s. 20-21 (załącznik).

W 1864 roku we wszystkich miastach powiatu (z wyjątkiem Żuromina) mieszkały osoby pochodzenia niemieckiego, największy ich odsetek miał Biezuń (3,6%), najmniejszy Radzanów (0,7%). W żadnym z ośmiu miast na liście stałych mieszkańców nie było Rosjan. Biorąc pod uwagę całą ludność miejską, pod koniec 1864 roku największymi miastami w powiecie były: Mława, Sierpc, Biezuń i Raciąż, najmniejszym zaś Kuczbork. Pierwsze dwa z nich należały przez cały okres Królestwa Polskiego do wąskiej grupy największych ośrodków miejskich na Północnym Mazowszu.

W latach 1819–1864 (tabela nr 1 i 6) największy odsetek wzrostu liczby ogółu mieszkańców miały: Mława (196%), Kuczbork (174,5%), ale stało się to, jak wcześniej wyjaśniono, przede wszystkim dzięki napływowi do niego wyznawców religii mojżeszowej z miejscowości przygranicznych.

Tabela 6. Struktura narodowościowa miast powiatu mławskiego z końca 1864 roku (opublikowana w 1865 roku)

Lp.	Miasto	Polaków		Żydów		Niemców		Razem
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	
1.	Biezuń	1652	60,5	980	35,9	97	3,6	2729
2.	Kuczbork	329	54,5	259	42,9	16	2,6	604
3.	Mława	2688	46,7	2982	51,8	87	1,5	5757
4.	Raciąż	1255	50,7	1190	48,1	29	1,2	2474
5.	Radzanów	615	53,9	517	45,4	8	0,7	1140
6.	Sierpc	2361	45,5	2706	52,1	123	2,4	5190
7.	Szreńsk	1066	49,4	1069	49,5	25	1,1	2160
8.	Żuromin	1389	61,5	868	38,5	–	–	2257

Źródło: AGAD, KRSW, sygn. 4251, s. 10; Ibidem, sygn. 4354, k. 37; Ibidem, sygn. 4387, k. 102; Ibidem, sygn. 4632, k. 267-268; Ibidem, sygn. 4637, k. 56-57; Ibidem, sygn. 4669, k. 297; Ibidem, sygn. 4690 (bn); Ibidem, sygn. 4738, k. 64-65.